

Қазақстан Республикасы білім
және ғылым министрлігі

Министерство образования и
науки Республики Казахстан

А.Байтұрсынов атындағы
Қостанай мемлекеттік
университеті

Костанайский государственный
университет им.А.Байтұрсынова

**«ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ АЛАШ ТАҒЫЛЫМЫ»
АТТЫ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ**

*Алаш қозғалысының көсемі, көрнекті мемлекет қайраткері Ә. Бөкейханның
150 жылдық мерейтойының және Қостанай облысының 80 жылдығына
арналған.*

**МАТЕРИАЛЫ
РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ, ПОСВЯЩЕННОЙ
150-ЛЕТИЮ ВИДНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ,
ЛИДЕРА ПАРТИИ «АЛАШ» А.БУКЕЙХАНУ
И 80-ЛЕТИЮ ОБРАЗОВАНИЯ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ**

«АЛИХАН БУКЕЙХАН И НАСЛЕДИЕ АЛАША»

27 сәуір 2016 ж.

27 апреля 2016 г.

Костанай, 2016

Тасмағамбетова З.Ж. Ұғымы мен ойы артық ұлы адам.....	196
Тулегенова Ш.И. Ә.Бөкейхановтың әдеби шығармалары.....	198
Шаматова Б.А., Говоров Г. Язык всегда для человека верный проводник.....	201
Шаяхмет А.Әлихан мен Елдестің көзқарасы және қарым-қатынасы туралы.....	204

III ТАРАУЫ/ РАЗДЕЛ III

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АЛИХАН БУКЕЙХАН И КАЗАХСКОЕ ОБЩЕСТВО: ЮРИДИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Аймағамбетұлы Р., Ихсанова А. Қазак зиялы қауымы және Әлихан Бөкейханов.....	208
Айтмухамбетов А.А. Участие казахских служащих в благотворительных организациях в начале XX века.....	211
Ералина А. Е., Алимгазина Г. Қостанай облысының баспасөзінің даму тарихынан.	214
Есбол Ғ.Ш. Аханның Алаштық идеялары.....	216
Жусупова Г.А. Правовые аспекты экологических проблем в Республике Казахстан.	218
Жусупова Г.А. Проблемы юридической ответственности за нарушения таможенных правил.....	221
Жусупова Г.А. Проблемы реализации принципа состязательности в гражданском процессе.....	224
Исенов Ә.И., Таскужина А. Б. Шаруалар институты: жай шаруа.....	227
Исмаилов С. С. Деятельность казахской интеллигенции в период территориально-государственных размежеваний в 1919-1925 годах.....	231
Корытникова Н.А., Акпарова Д. Правовое регулирование дистрибуторской деятельности.....	233
Корытникова Н.А., Тюлюбаева Ж. Актуальные проблемы обеспечения гендерного равенства в Республике Казахстан.....	236
Кульбаева М. М. Қазак қоғамындығы ақырзамандық сарын.....	239
Мукашева Р.А. С.Мұқанов шығармаларындағы тұрақты тіркестердің қолданылу ерекшеліктері.....	242
Нурахметова Г.С. Вклад Алихана Букейхана в развитие экономики.....	245
Нурсентов Б. Н. О членстве Мухамеджана Сералина в Российской Коммунистической партии(большевиков).....	247
Корытникова Н.Н.,Омарова А. Некоторые аспекты защиты права на коммерческую тайну в гражданском законодательстве Республики Казахстан.....	249
Сұлтанхан Б. , Бошыбаев Т.Б. Алаш зияласы – А.Байтұрсынов.....	252
Оразбаев Ә. XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ зиялыларының мемлекеттік құрылысқа қатысты идеялары.....	255
Турежанова С.А. Исторические предпосылки формирования стратегии национальной безопасности Казахстана.....	257
Турежанова С.А. Нурушева Г. К. Развитие капиталистических отношений в казахском ауле на территории Тургайской области во второй половине XIX - начале XX вв.....	260
Корытникова Н.А.,Тыныштыков Д. Сравнительная характеристика некоторых аспектов наследования в крестьянском (фермерском) хозяйстве в законодательстве Республики Казахстан и Российской Федерации.....	263

Таким образом, для того, чтобы было достигнуто гендерное равенство, необходимо обеспечить формально-юридическое равенство прав во всех сферах жизни. Далее необходимо принять меры, направленные на устранение тех исторических и социальных условий и факторов, которые не позволяют женщинам и мужчинам «играть» по одним правилам. Равенство – конечный результат, и оно достигается тогда, когда законодательно закрепленные равные права подкрепляются специальными социальными программами: например, целенаправленная подготовка женщин-предпринимателей в сочетании с гендерно чувствительными условиями кредитования является проявлением гендерного равноправия в целях обеспечения равенства в доступе к ресурсам.

Библиографический список

1. Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2009 года № 223 – IV «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин» (с изменениями по состоянию на 03.07.2013 г.);
2. Концепция гендерной политики в Республике Казахстан// Одобрена постановлением Правительства РК от 27 ноября 2003 года №1190;
3. Об утверждении Стратегии гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006-2016 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 29 ноября 2005 года N 1677;
4. Айвазова С. Гендерное равенство в контексте прав человека. М., 2001

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АҚЫРЗАМАНДЫҚ САРЫН

Кульбаева М. М.

*Тілдік даярлау орталығының аға оқытушысы, филология магистрі
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті*

Арғы түбі ақырзамандық сарындар мен болжал өлеңдерден бастау алатын зар заман жырларының көп таралған кезі – отаршылдық дәуірі. Қазақтың көптен күткен сұмдығының бірі осы еді, осы да іске асуға айналды. Жерлері алынумен қатар, әуелі қазақ даласын айнала сызып, шеткі қалаларды салды.....Артық жерге Ресейдің қара шекпен мұжықтарын әкеп қондырды. Бұрынғы хан, бұрынғы би, бұрынғы елдің қамын ойлайтын түзу адамның бәрі шетке қағылып қалып, қыбыр еткен ісі болса барлығы да орыс қуатымен, орыс қолымен істейтін болды. Зар заман ағымына анықтама берсек, ол отаршылдық дәуірдегі елдің әлеуметтік ахуалының көркем бейнелеуінің көрінісі. Асан ата айтып кеткен («Мұнан соң қилы-қилы заман болар, Заман азып, заң тозып, жаман болар»), Бұқар болжап берген («Күн батыстан бір дұспан Ақырда шығар сол тұстан») дәуір келіп жеткен соң ақын-жырауларының өлең-толғауларының тақырыбы өзінен-өзі зар заман ағымына ойысты. [1.144]. Сондықтан бұл құбылыс басталар жері, тамамдалар тұсы айқындалған, тарихи өзгерістер аясында жетіліп, өркенделген, түйінделген ағым ретінде қарастырылады. Бұл сарынның ақындары қатарына Дулат Бабатайұлын\1802-1871\, Шортанбай Қанайұлын\1818- 1881\, Мұрат Мөңкеұлын\1843-1906\, Әбубәкір Кердері Шоқанұлын\1858-1903\ т.с.с. ақындарды қосуға болады [2.56]. Шығыстағы Дулаттың, батыстағы Әбубәкір мен Мұраттың, Арқадағы Шортанбайдың бір – біріне ұқсас әуенмен ел мұңын жырлауы көп ойға жетелейді. Заманды сезіну ортақтығы деген осы. Орыс шаруаларының қазақ жеріне ағылып келуі жұрттың наразылығын оятты. Бұл қарсылық отаршылдық дәуірдің құбылыстарын аяусыз сынға алған зар заман поэзиясында шынайы көрініс тапты:

Айтуға ауыз келе ме,
Аяғөз кімнің жері еді?
Ұлы өрісі қысқарып,
Кең қонысың тарылды.[3]

Талай ғасырдан бергі жаугершілік жорықтарында қасқыр мінез танытып, намысын ешкімге таптатпаған, кеудесі көтеріңкі, рухы биік қыр қазағы ештеген жағымпаздыққа бой

алдырды. Бұл ең алдымен Дулат Бабатайұлының сынына ілікті:

Майырдан алса бұйрығын,
Борбайға қысып күйрығын.
Ел пысығы жортады-ай,
Өз елді қорқытып,
Одан өзі қорқады-ай.

Бұл тұрғыда М.Мырзахметовтің пікіріне жүгінсек, «қазақ әдебиеті тарихында алғаш рет ұлттық санасы саналы түрде оянған жаңашыл ақын, халқының бозторғайы боп шырылдаған Дулат поэзиясында отаршылдық билік жүйесі және елін сатқан атқамінерлер бейнесін тұңғыш галереясы жасалды» дейді. Жұртшылық арасында «Жаңа низам» де аталған 1868 жылғы реформа- зар заман поэзиясының негізгі тақырыбы болды. Қарапайым халықтың «Жаңа низамды» қалай қабылдағанын, қандай күйге түскенін зар заман мектебінің өкілдері тайға таңба басқандай бейнелейді. Әсіресе, Дулат Бабатайұлының отарлаушылардың астарлы амал-айласы мен қитұрқы қулығын салғаннан-ақ аңғарды:

Батыстан патша түнегі,
Жеріңе келіп түнеді.
Жоныңнан таспа тіледі,
Дулат оны біледі.

Ал Әбубәкір болса:

Қоныстан бірнешелер көшті үркіп,
Штаттың хабарынан білмей қорқып – дейді [4].

Отаршылдық биліктің ел арасындағы өкілдерінің бейнесі зар заман поэзиясында типтік тұлға ретінде көрініс тапты. «Өмірдің шындық құбылыстары мен оқиғаларының қалың тасқыны арасынан қажетті типтік сипаттағы маңызды, мағыналы фактілерді көре білу үшін де зергерлік зерде керек» деген талап тұрғысынан қарасақ, халқының жоғын жоқтап, мұңын мұңдау арқылы өзара үндестік танытқан замана жыршыларының шығармаларынан типологиялық ұқсастықтың мысалдарын көптеп кездестіруге болады. Қазақ халқының отарлаушылықтың қамытын мықтап киген тұстағы көңіл-күйін Дулат ақын дәл бедерлейді.

Егін себер жерді алып,
Бұрынғысы өтірік.
Шыныменен енді алып,
Кетіреп патша сикынды.

Дулаттың ұлттық танымы жөнінде сонау 1959 жылы белгілі ғалым Х.Сүйіншәлиевтің айтқан пікірі күні бүгінге дейін құнды: «Ол патша өкіметіне қазақ елінің тәуелді болғанына наразы. Сол патшалық Россияның қазақ жеріне енуіне де одан туып жатқан прогресске де жаны қарсы Қазақтың өз алдына бөлек хандық құрып, тәуелсіз өмір сүруін көксейді. Өткен дәуірлерде қазақ тәуелсіз ел еді деп, сол заманды жоқтайды» [5.87]. Дулаттың «Ата қоныс Арқадан» толғауындағы қазаққа құт-береке әкелген дәуірді сипаттаған бейнелі тіркестерді зар заман поэзиясының дәстүрлі тұжырымымен салыстырып көрелік:

Шабаны тұлпар жүйрік боп,
Сайыңға шауып шаңдатты.
Төрт түлікке толтырды,
Толағай тұлдыр қыратты.
Бесіктен белі шықпаған,
Жасы өсіп бас болды.

Әбубәкір:

Айдың-айдың сулардың
Балығы кетіп су азды,
Қарағай, қайың, тал, терек,
Тамыр, түбі таусылып.
Айдын шалқар көлдердің,
Аяқтай суы қалмады.

Ой-ниеті орайлас ақындардың мұрат еткені- «Ата қоныс Арқадан» толғауында суреттелгендей ырыс- берекесі мол, бейбіт тіршілік. Оның өзі келешектен жақсылық күтпей, өткенді сағыну, тарих көшіне көз жіберу тұрғысынан жырланады. Зар заман поэзиясына қазақтану, ұлттану тараптарының биігінен зер салсақ, құнды қазынаның бағасы одан сайын арта түсері сөзсіз. Бұл жыр жүйріктері қазақ ұлтының көшпенділіктен ажырап, отаршылдықтың бұғауына мойынсұнған кездері көрген зорлық- зобалаңы мен тартқан қайғы – қасіретінің шерлі шежіресін жасады. Мұрат Мөңкеұлының «Өттең, бір қапы дүние- ай» толғауындағы қоныстан айырылудың себебі ретінде айтқан: «Ноғайлы қазақ надан жұрт, Бірлігінің де кемісі» сипатындағы тұжырымы Әбубәкір Кердері өлендерінен үндестігін табады:

Азамат, алаш ұлы, аңдамадың,
Қымбатты арзан менен таңдамадың.
Түтіп жеп жаманыңды, ұрып- ұрып,
Жақсыңды жаудай қылып олжаладың.

Бұл ақындардың шығармашылығындағы елдікке шақыру, ұлт болып ұйысуға үндеу идеялары қазақ жері ұғымын білдіретін «Сарыарқа» атауының төңірегінде өрбиді. «Қалай болғанда да қазақ поэзиясында «Сарыарқа» сөзі әлденеше ғасырдың белесінде - әуелі жалпылама «кең дала» ұғымы түрінде, содан соң нақты жер атауы санатында қолданылып келді. Сонымен қатар көшпелі қазақтың кір жуып, кіндік кескен төл мекені деген мәні- мағынаны иемденді.»[6.103],- деген зерттеуші А.Шәріп тұжырымына ден қойсақ, Ресей отаршылдығы тұсындағы «Сарыарқа» қайғы мен қасірет жайлаған бүкіл қазақ өлкесі болып шығады. Зар заман поэзиясындағы «Сарыарқа» ұғымы- өкініш пен күйзеліс, ұлт тағдырын ойлап, дабыл қағып, ыңғайында көрініс береді. Ал, Әбубәкір Кердері «Арқаның киік, құланы сияқты қазақпыз» дейді. Ұлт басына қауіп төнгенде ақындар «қазақтың кең даласы» ұғымын танытатын «Сарыарқа» сөзін сағынышпен ойға алғын, елдің сән- салтанатын келіскен көшпелі өмірінің көріністерін осы бір қастерлі атау арқылы білдірген. 1868 жылғы Ереже бойынша қазақтың малының есебін білу мақсатымен әр түрлі салық түрлерін ойлап шығарған. Билеп- төстеуге оңай болу үшін, елді ауылдарға бөлгенде жанның санына қоса, малының есебі де назардан тыс қалған жоқ. Бұл турасында: «Әр облыстың жеріне шек тартылды, әр облыстың жері өз арасында шаруалары һәм малдарының санына қарай бөлінетін болды»[7.145],- дейді Ахмет Байтұрсынов. Дәл осы ахуал зар заман поэзиясында осылайша бедерленеді:

Дулат:
Малыңды сатып талауға,
Адамын хаттап санауда.
Мұрат:
Мал мен басты есептеп,
Баланың санын алғаны.
Кәпірден болар хәкімің,
Ықтиярсыз көнерсің.
Үй басына мал санап,
Адамға ақша төлерсің.

Ресей империясы өз билігіндегі халықтардың санын білу үшін олардың есебін алып, өсімін, өлімін қадағалап отырғаны тарихтан мәлім. Ақындар осындай санақтарды тосырқай қарсы алғаны анық. Осыдан отаршылдық саясаттың халықты қандай күйге түсіргенін көреміз. Отаршылдықпен бірге келген құбылыстарға қарсылық азаттық аңсаған, еркіндікке ұмтылған халықтың рухани наразылығымен ұштасып жатқаны анық. Қайғы- қасірет тартса да, рухын жоғалтпаған қазақ жұртының көңіл- күйін қапысыз бейнелеген зар заман поэзиясы өкілдерінің шығармаларында идеялық- танымдық және көркемдік- эстетикалық көзқарастар бірлігі елдік мұраттармен, ұлт мүддесімен үндестік ыңғайында көрініс тапты.

Әдебиеттер тізімі

1. Мәдібай Қ. Зар заман ағымы. Алматы: Қазақ университеті. 1997 ж. 160 б.

2. Дәуітов С. Заман және зар \\ Егемен Қазақстан, 1994 ж. 17 қыркүйек.

3. Садырбайұлы С. Шортанбайдың ақындығы. \\ Қазақ әдебиеті, 1992 ж. 4.09..

4. Ақыр заман . \\ Жұлдыз, 1993 ж. №6.

5. Қ.Өмірәлиев. Дулаттың дәуірі мен ақындығы \\ Дулат. Замана сазы. Алматы: Жазушы
1991 ж. 160 бет.

6. Жұмалиев Қ., Қирабаев С. Қазақ әдебиеті. Алматы: Мектеп, 1997 ж. 230б.

7. Мырзахметов М. Отаршылдық дәуірдегі әдебиет. \\ Жұлдыз, 1993 ж. №7.